

Opponensi vélemény

Papp Szilárd „A budavári gótikus szobrok formanyelvének forrásai és mestereinek eredete”
című doktori munkájáról

Papp Szilárd akadémiai doktori értekezésében az 1974-ben a budai várban előkerült gótikus szobrok stíluseredetét – végső soron készítésük idejét – vizsgálja a stíluskritika módszerével. E módszer, amint arra a szerző is felhívja a figyelmet, meglehetősen szubjektív megközelítésmódot tesz lehetővé, s noha csak bizonyos korlátok között művelhető, de elengedhetetlenül szükséges eljárás egyéb források hiányában. Éppen ez az oka annak, hogy Papp Szilárd a fentiek, azaz a velejáró szubjektivitás ellenére mégis ehhez a metódushoz nyúlt: az előkerült szobrok rendkívül változatos állapotban és nagy számban maradtak fenn, és jóllehet vannak köztük szinte teljesen épek is, valamint még több hiányos, illetve töredékes formában fennmaradt darab, de ez nem teszi lehetővé a mester- és műhelyazonosság felmutatását. Segítségét jelenthetne, jelenthetett volna az írásos források felhasználása a szobrok készítőinek azonosításához, valamint készítésük és elhelyezésük időpontjához, sajnos azonban ilyen direkt források – a magyar okleveles gyakorlatban korántsem egyedülálló módon – nem állnak rendelkezésünkre. (Ami okleveles és elbeszélő forrás kapcsolatba hozható a szobrokkal, az az értekezés függelékében megtalálható.)

A szobortöredékek és -torzók 1974. évi előkerülése után azok uralkodóhoz kötése egy jó ideig kérdéses volt, a megtalálója, Zolnay László Nagy Lajos király uralkodásának utolsó évtizedére keltezte azokat.¹ A faragványokkal foglalkozó további művészettörténészek, közülük is a sorban elsőként Marosi Ernő azonban kezdetektől fogva inkább Zsigmond király időszakára – előbb uralkodása elejére, majd a 15. század első évtizedeire – keltezte azokat és annak budai építkezéseivel összefüggésben értelmezte azokat.² (Ludovicus Tubero dalmát történetíró kortörténeti munkája nyomán pedig bizonyítottnak is tekinthető – lásd az értekezés függelékében a 8. sz. forrást –, hogy a szobrokat Zsigmond király állíttatta.) Ugyanakkor abban már komoly szakmai vita alakult ki, hogy – Marosi Ernő szavait átformálva – honnan „érkeztek” maguk a szobrok? Természetesen itt nem arról van szó, hogy a kész szobrok utaztak

¹ Zolnay László: *Ünnep és hétköznapi a középkori Budán*. Bp., 1975², 225.

² Vö. Marosi Ernő szavaival: „annak idején a Zolnay László által felkért művészettörténész tanácsadóként magamnak is részem volt a hosszú évekig kísértő – és mint majd látni fogjuk, ma sem teljesen eltűnt – ’Anjou-kori’ minősítésben. Erre óvatlanul, az első, még megtisztítatlan és restaurálatlan töredékek láttán, egy sajtóértekezleten, olyan formában került sor, hogy a szobrok legkorábban 1380 táján, tehát még Nagy Lajos életében, legkésőbb pedig 1420-30 között készülhettek.” Marosi Ernő: *A budavári Zsigmond-kori szobrok kérdései huszonkét év (és a Szent Zsigmond templom feltárásai) után*. In: *Budapest Régiségei* 33. (1999) 93–101., az idézet: 93.

volna valahonnan Budára, hanem a szobrok kifaragóinak származási helyéről, illetve műhelykapcsolatairól. E tekintetben ugyanis a szerzők véleménye megoszlott, felmerült a francia, brabanti, bécsi, prágai, avagy a délkelet-német területekről való származtatás lehetősége egyaránt.

Papp Szilárd a szakirodalom főbb megállapításainak bemutatása és összefoglalása után (I. fejezet, *Kutatástörténet*) a vizsgálati módszerét mutatta be (II. fejezet, *Megközelítésmód*), majd huszonnégy figurát, illetve töredéket vizsgált meg részletesen és elemezte stíluskritikai szempontjai szerint (III. fejezet, *A budai szobrok előképei*). A szobrok (töredékek, torzók) stíluskritikai elemzésének vizsgálata a következő eredményt hozta, s itt adjuk át a szót a szerzőnek: „a vizsgált anyagnak így körülbelül a háromnegyede hozható kapcsolatba a nyugati, francia szobrászattal, bő tizedén több-kevesebb biztonsággal mind francia, mind közép-európai jellegzetességek megfigyelhetők, s nagyjából a tizede az, amely készítésének tágabb környezetéhez, Közép-Európa keleti feléhez köthető.” (110. o.) A negyedik fejezetben (*Zsigmond mesterei*) a fentiekből kiindulva a szerző azt vizsgálta, hogy „a budai szobrászműhely meghatározó része, a francia formakincsel dolgozó mesterek kik voltak pontosabban, és mikor, milyen körülmények közt kerültek a magyar fővárosba.” (110. o.) Az értekezést a *Függelék* (benne a nyolc forrást tartalmazó *Források* című rész és a rövidítésjegyzékek), majd a *Katalógus* képanyaga zárja.

Az értekezés legfőbb megállapítása, legalábbis történelmi szempontból a következőképpen fogalmazható meg: az 1974-ben előkerült szoboregyüttes egyértelműen Zsigmond király építkezéseihez köthető, és azokat alapvetően francia „iskolázottságú” mesterek, illetve az ő vezetésükkel a korábban már az építkezéseken dolgozó mesterek készítették. Mindebből következett a disszerens által feltett és megválaszolt kérdés: mikor érkezettek e mesterek Magyarországra? Az általam is elfogadott válasza szerint 1416-ban vagy az azt követő egy-két évben, összefüggésben Zsigmond király – első – nyugat-európai „körútjával”. Kérdés, hogy mindehhez – úgyszintén mint a szóban forgó király uralkodásával és a korszak forrásanyagának kiadásával foglalkozó történész – mit tudok hozzátenni?

Luxemburgi Zsigmond trónra lépésével, illetve uralkodásával kétségkívül új korszak kezdődött a Magyar Királyság történetében. Természetesen nem arra az évszázadok óta köztudott tényre gondolok, hogy új királyi ház került a magyar trónra, hanem arra, hogy megváltozott a dinasztikus politika (másik, gyakran használt nevén a külpolitika) hagyományosnak mondható iránya: amíg az Árpád- és Anjou-korban alapvetően az északi

(lengyel) és déli (Balkán, Itália),³ továbbá az északkeleti (Halics, Lodoméria)⁴ kapcsolatok játszották a főszerepet, addig Zsigmond megkoronázásával a nyugati (Német-római Birodalom) és északnyugati (Cseh Királyság) irány lépett előre köszönhetően a Luxemburgi-ház korábbi dinasztikus érdekeinek.⁵ A politikai irányváltással együtt az egyéb kapcsolatok is változtak, változhattak: jóllehet a magyar uralkodók és – nevezzük most az egyszerűség kedvéért összefoglalóan – a királyi udvar a kulturális szintéren eddig is egyértelműen a nyugati kereszténység felé tekintettek és az ottani mintákat importálták személyek, stílusok, stb. formájában Magyarországra, ez a tendencia az új királlyal még inkább megerősödött. Tárgyunknál maradván a különböző művészeti formákat és mestereket eddig is nyugatról hozták az uralkodók (pl. Pilisszentkereszt,⁶ székesfehérvári prépostság⁷), de ezek most új formát nyertek köszönhetően az új dinasztia trónra lépése következtében átalakult királyi döntéseknek.⁸ Gondolok itt elsősorban Zsigmond király európai utazásaira, amelyek a korábbi magyar uralkodók külföldi útjaitól eltérően – és most szándékosan és erősen lesarkítva a kijelentést – nem karddal, hanem pezsgős pohárral a kézben zajlottak.

Természetesen Luxemburgi Zsigmond sem diplomáciai utazásokkal kezdte uralkodását, hanem fegyverrel kellett megteremtenie annak a lehetőségét, hogy apja, Károly német-római császár politikai örökségét meg- és visszaszerezze.⁹ Először, mint minden új királynak a támogatói körét kellett felépítenie, míg az uralma ellen lázadókat és az egyes területeket különböző jogcímenek kézből tartókat pedig leépítenie.¹⁰ Mindezek mellett uralkodása elejétől

³ Összefoglalóan lásd Báling Péter: *Az Árpád-ház hatalmi kapcsolatrendszerei. Rokonok, barátok és dinasztikus konfliktus Kelet-Közép-Európában a 11. században és a 12. század elején* (Árpád-ház Program) Bp., 2021. 63–171.; Csukovits Enikő: *Az Anjouk Magyarországon I. I. Károly és uralkodása (1301–1342)* (Magyar történelmi emlékek. Értekezések) Bp., 2012. 108–122.; Uő: *Az Anjouk Magyarországon II. I. (Nagy) Lajos és Mária uralma (1342–1395)* (Magyar történelmi emlékek. Értekezések) Bp., 2019. 73–94.

⁴ Összefoglalóan lásd Font Márta: *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. Érdekek találkozása és ütközése.* (Magyar Őstörténeti Könyvtár 35.) Bp., 2022.

⁵ Összefoglalóan lásd pl. Mályusz Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon.* Bp., 1984. 39. skk.

⁶ Pl. Benkő Elek: Gertrúd királyné sírja a pilisi ciszterci monostorban. In: *Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete, 1213–2013.* Szerk. Majorossy Judit. Szentendre, 2014. 173–188.

⁷ Biczó Piroska: A fehérvári Szűz Mária-prépostság temploma. In: *In medio regni Hungariae. Régészeti, művészettörténeti és történelmi kutatások „az ország közepén”* Szerk. Benkő Elek, Orosz Krisztina. Bp., 2015. 299–323.

⁸ Vö. Marosi Ernő: A Zsigmond-kor művészeti öröksége. A késő gótika kezdete. In: *Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437.* Szerk. Takács Imre. Bp.–Luxembourg, 2006. 558–564.

⁹ Bárány Attila: A Luxemburg-ház nyugati (angol, francia, burgundi) kapcsolatai 1378 és 1416 között. In: *„Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris” Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából.* Szerk. Bárány Attila, Pósnán László. Debrecen, 2014. 10–35.

¹⁰ Engel Pál: *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437).* (Értekezések a történelmi tudományok köréből. Új sorozat 83.) Bp., 1977.

az oszmán,¹¹ majd az 1420-as évektől a huszita támadásokkal is meg kellett küzdenie,¹² és ennek a királyi kincstárra nehezedő nyomásáról még nem is beszéltünk. E majdnem húsz éves időszak (1387–1406), azaz a királyi hatalom megkérdőjelezhetetlenségének megteremtése után kezdhetett hozzá Zsigmond egyéb terveinek megvalósításához. Ugyanakkor már ezekben az években is zajlottak építkezések szerte az országban a királyi tulajdonban lévő épületeken, így például Visegrádon¹³ és Diósgyőrben.¹⁴ Az építkezések igazi dömpingje azonban a politikai helyzet rendezése után vette kezdetét ezúttal elsősorban Budán (illetve közben és utána Tatán,¹⁵ majd Pozsonyban¹⁶) összefüggésben azzal, hogy Zsigmond véglegesen Budát tette meg az ország fővárosává, és egy palota komplexum, új kormányzati negyed kialakításába kezdett az 1400-as évek első évtizedének végén és az 1410-es évek elején a vár déli részén, amelyet közvetlenül az is jelez, hogy a kúriai bíróságok pár évre visszatelepültek a korábbi székhelyükre, Visegrádra.¹⁷

A budai építkezések alatt indult el Zsigmond az európai országokat érintő útjára, jóllehet az utazás eleje még az eddigi szokásoknak megfelelően háborúskodással telt, hiszen ekkor zajlott Velencei Köztársasággal a Dalmáciáért folyó küzdelem első felvonása (1411–1413).¹⁸ A háború lecsendesedésével, 1414-ben azonban nem tért vissza a Magyar Királyságba, hanem továbbment északra. A mintegy öt évesre nyúlt európai körút¹⁹ oka a nagy nyugati egyházszakadás megszüntetése volt, amely a kereszténység egyetemes érdekén túl személy szerint Zsigmond számára is fontos volt: ha császár akart lenni, akkor egy, mindenki által elfogadott pápát kellett kreálnia. A velencei hadszíntérről előbb a Német-római Birodalomba utazott, ahol Aachenben megtörtént német királyi koronázása (1414. nov. eleje), majd 1415 januárjától az időközben megnyílt egyetemes zsinaton, Konstanzban tartózkodott, és elnökölte a zsinat munkáját. Az év közepén az egyes pápák mögött álló támogatók „kiszervezése” miatt

¹¹ Engel Pál: A török–magyar háborúk első éve 1389–1392. In: Engel Pál: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket gondozta Csukovits Enikő. (Millenniumi magyar történelem. Historikusok.) Bp., 2003. 555–577.

¹² Tóth-Szabó Pál: *A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon*. Bp., 1917.; Veszprémy László: Zsigmond és a husziták küzdelmének első éve. A hadvezér és diplomata konfliktusa. In: „*Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris*” i. m. 442–454., további irodalommal.

¹³ Laszlovszky József: A Zsigmond kori királyi palota és a visegrádi ferences kolostor. Rezidencia és egyházi alapítások. In: *A visegrádi királyi palota*. Szerk. Buzás Gergely, Orosz Krisztina. Bp., 2010. 213–223.; Buzás Gergely: A visegrádi királyi palota története. In: *Uo.* 11–105., 43–44.

¹⁴ Czeglédy Ilona: *A diósgyőri vár*. Bp., 1988.

¹⁵ Gillich Olivér: A tatabánya vár építéstörténete. *Castrum Bene* 22. (2019) 53–78., 53., a korábbi irodalommal.

¹⁶ Papp Szilárd: Zsigmond új rezidenciája Pozsonyban. In: *Sigismundus rex et imperator*. i. m. 239–245.

¹⁷ Kondor Márta: A királyi kúria bíróságaitól a kancelláriáig. A központi kormányzat és adminisztráció Zsigmond-kori történetéhez. *Századok* 142. (2008) 403–436.; 406., 414–415., 423–424., 426.

¹⁸ E. Kovács Péter: *Zsigmond király és Velence (1387–1437). Az oroszán ugrani készül (1387–1411)* Bp., 2017.

¹⁹ *Itineraria regum et reginarum (1382–1438)*. Összeállították Engel Pál és C. Tóth Norbert. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 1.) Bp., 2005. 94–103.

előbb az ibériai félsziget királyságaiba, majd 1416 első felében Franciaországba, a második felében Angliába ment, ahonnan aztán visszatért a birodalomba és 1417 februárjától a következő év májusáig ismét a zsinaton volt.²⁰ Magyarországra egy újabb birodalmi utazás után 1419. február elején érkezett meg (közben Passauból, 1418 novemberéből küldött parancsot Pozsony városának a flandriai hajóépítőkkal készített 22 darab hajó ügyében²¹). Zsigmond külföldi tartózkodása során mindvégig figyelemmel kísérte/kísérhette a budai munkálatokat és számtalan építő- és egyéb mestert küldött – amint arról az értekezés szerzője is bőségesen írt – az építkezések magas szintű kivitelezésére. A királyi palota reprezentációs célokkal gótikus stílusban épült ékköve a mára elpusztult Zsigmond-kori „Frisspalotának” nevezett épület volt,²² talán ezeket, talán más épületeket díszíthettek az 1974-ben, a palota „A” épülete környezetének feltárásakor előkerült, a jelen dolgozatban elemzett szobrok.

Zsigmond mindenre kiterjedő figyelme a budai építkezések esetében nincsen konkrét információnk, de két évtizeddel későbből, az 1420-as évek első felében meginduló pozsonyi építkezéseire rendelkezünk ilyennel. Minderről Zsigmond király 1434. június 17-i, Ulm városából Rozgonyi István pozsonyi ispán korábbi kérdéseire küldött válaszlevele alapján alkothatunk képet: a király az államügyek mellett részletesen kitért a várkút építésének módjára is.²³

Ugyancsak tudunk analógiákkal szolgálni a király „mesterember-küldési” gyakorlatára ezúttal csupán egy évtizeddel későbből: noha általában egyik uralkodótól sem állt távol, hogy ha szükséges, akkor néhány megjelölt mesterséget űző személyt és családját áttelepítsék egyik helyről a másikra, de – ha lehet ezt mondani – Zsigmond király ezt is nagyban űzte. Elég csak katonai szempontból a Német Lovagrend dél-erdélyi letelepítésére gondolnunk 1429-ben, de már 1427-ben is húsz hajóács, továbbá kormányosok, sáncépítőmesterek,²⁴ 1428-ban pedig

²⁰ Összefoglalóan lásd C. Tóth Norbert: Ellenpápák helyett pápa. Zsigmond magyar és német király a konstanzi zsinaton. *Magyar Tudomány* 174. (2013) 522–527.

²¹ *Zsigmondkori oklevéltár I–XV. (1387–1428)* Szerk. Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert, Neumann Tibor, Lakatos Bálint, Mikó Gábor, Péterfi Bence. (A Magyar Országos / Nemzeti Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49., 52., 55., 59. és 61.) Bp., 1951–2022. (= ZsO) VI. 2565. sz.

²² Nagy Emese: Zsigmond király budavári Friss-palotája. *Budapest Régiségei* 16. (1955) 105–134.; Magyar Károly: A Budavári Palota Északi, ún. Koldus-kapujának tornya az újabb kutatások tükrében. *Uo.* 29. (1992) 57–92., 61–62.; Végh András: *Buda város középkori helyrajza, I.* (Monumenta Historica Budapestinensia 15.) Bp., 2006. 137–138.; Végh András: Zsigmond-kori szoborleletek a budai királyi palota környezetéből. In: *Sigismundus rex et imperator* i.m. 219–224.; Tóth Sándor: A budai királyi palota épületei a Zsigmond-korban. *Uo.* 200–217.

²³ C. Tóth Norbert: Források a pozsonyi várkút építésének történetéhez. *Művészettörténeti Értesítő* 62. (2013) 115–120.

²⁴ ZsO XV. (XIV.) 458b, 745a.

hajítógépmester küldését kérte tőlük néhány hónapra.²⁵ A velencei szenátus szintén 1427-ben hagyta jóvá, hogy bizonyos feltételek teljesülése mellett Zsigmond hajítógép-kezelőket, hajósokat és más mesterembereket toborozhasson területükről.²⁶ Nándorfehérvár várának a rác despotával kötött megállapodás révén történt átvétele, illetve a török támadásoktól való megvédése után a város benépesítésére a király már 1427 novemberében megparancsolta Sopron város tanácsának, hogy családotól küldjenek két soproni artifex-et Nándorfehérvárra,²⁷ de írt Raguzának is, hogy bíztassák polgáraikat, különösen a kereskedőket és mesterembereket a városba költözésre, ez aztán ekkor – még – nem valósult meg.²⁸

A mesteremberek, jelesül kőfaragók, építőmesterek felfogadása és Magyarországra küldése, továbbá annak időpontja az eddigi kutatások, a szóban forgó értekezés és az előbb felvillantott adatok fényében nem lehet kétséges: mindezek egyértelműen az 1416-os vagy az azt követő egy-két évre utalnak. Ugyanakkor felmerül e nagyszabású építkezésekkel kapcsolatban a finanszírozás kérdése: a mesteremberek felfogadása és foglalkoztatása – ahogyan manapság, úgy akkor is – komoly költségekkel járt. Összehasonlításként a pozsonyi építkezésekről fennmaradt számadás-töredék kínálkozik, amelynek adatai alapján éves szinten kb. 10 ezer aranyforintra tehetjük az ottani kiadásokat.²⁹ Talán nem tévedünk nagyot, ha az 1410-es évektől folyó budai építkezéseket is évente legalább ekkora nagyságrendűre taksáljuk. Mindehhez járultak még az egyéb királyi kiadások (az udvari személyzet, az országnagyok fizetése, a hadjáratok, az ország védelmének költségei), s tudván, hogy Engel Pál annak idején kb. 300 ezer aranyforintra becsülte Zsigmond bevételeit az 1420/1430-as években,³⁰ egyelőre rejtély, hogy miből tudták kifizetni a fentieket. Felvetődik a lehetőség, hogy a király – a birtok zálogosításokon túl – az időről-időre kivetett külön adók, amelyek néha állandóvá lettek – segítségével finanszírozhatta költségeit. Gondolhatunk itt például az egyháziakra kivetett, éves jövedelmük felét kitevő,³¹ vagy például Sopron és Pozsony városára kivetett és a pozsonyi építkezésekre felhasznált adóra,³² de akár a pénzverés útján is biztosíthatták ugyanerre az

²⁵ ZsO XV. 1112., 1243. sz.

²⁶ ZsO XIV. 888. sz.

²⁷ ZsO XIV. 1126. sz.

²⁸ ZsO XIV. 1149., 1250. sz.

²⁹ Szücs Jenő: A középkori építészet munkaszervezetének kérdéséhez. In: *Budapest Régiségei* 18. (1958) 313–356.

³⁰ Engel Pál: A magyar királyság jövedelmei Zsigmond korában. In: *A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára*. Szerk. Glatz Ferenc. Bp., 1993. 27–31.

³¹ C. Tóth Norbert: A főpapi székek betöltésének gyakorlata Zsigmond király uralkodása alatt. *Gazdaság és Társadalom* 4. (2012) Különszám, 102–118., 112–114.; C. Tóth Norbert–Lakatos Bálint–Mikó Gábor: *A pozsonyi prépost és a káptalan viszálya (1421–1425). A szentszéki bírászkodás Magyarországon – a pozsonyi káptalan szervezete és működése a XV. század elején*. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 3.) Bp., 2014. 179–199.

³² C. Tóth: Források a pozsonyi várkúthoz 115.

összeg egy részét.³³ Egy biztos, a korábbi képet, amely szerint Zsigmond állandó pénzhiánnyal küzdött, ha nem is gyökeresen, de át kell értékelnünk: kora uralkodóihoz hasonlóan nem léha életmódja, nemtörődöm személyisége miatt volt pénzzavarban, hanem mert rengeteg királyi mivoltából eredő feladatot kellett teljesítenie. Ezek közül az egyik, ha – egyelőre még – nem is a legfontosabb, a királyi hatalom reprezentációja volt, jelen esetben az új budavári székhelyen.

*

Az opponensi feladat részét képezi az értekezés esetleges hibáinak szóvá tétele, ez esetben azonban rendkívül egyszerű helyzetben vagyok: tartalmi, jegyzetelési hiányosságra nem akadtam benne, a szöveg jól és gondosan megírt, a megformálása szintén jól sikerült, az olvasása során mindösszesen két elütésre lettem figyelmes (118. oldal 7. sor első szavában kimaradt az „a” betű, a 124. oldal 504. jegyzetben a „fideli” szó végéről lemaradt az „i” betű).

*

A Papp Szilárd által benyújtott értekezés a budavári gótikus szobrokról alkotott képet és ezzel együtt a korszak királyi építkezéseire vonatkozó eddigi ismereteinket új és jelentős eredményekkel gyarapítja, ezért a jelen munka – és az eddigi munkássága – alapján javaslom számára az MTA doktora cím megadását.

Budapest, 2023. február 6.

C. Tóth Norbert

az MTA doktora

³³ Weisz Boglárka: A pozsonyi kamara felállítása és működése a Zsigmond korban. In: *Veretek, utak, katonák. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Kádas István, Skorka Renáta, Weisz Boglárka. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések) Bp., 2018. 13–59., 19–22.